

ИВАНОВА Т. Ю.

НАЦИОНАЛЬНАЯ ПОЛИТИКА В СССР В 1920-е гг.

В статье рассмотрен вопрос этнонациональной политики руководства СССР в 20-е годы XX в. Проанализированы положение различных этносов СССР и характер их отношений с властью. Выделены особенности функционирования национальных органов в постепенном насаждении тоталитаризма, уровень управленческой компетентности и стратегии советского правительства в отношении различных национальностей СССР.

Ключевые слова: СССР, национальные меньшинства, этническая политика, коренизация, тоталитаризм, диктатура пролетариата.

IVANOVA T.

NATSYONAL POLITICS IN THE USSR IN 1920th YEARS

The question of the nature, character and forms of life of ethnic groups and their relationship with the authorities. The features of the functioning of the national issues in a gradual imposition of totalitarianism, found the level of managerial competency and place these entities in political tactics and strategy of the Soviet government.

Key words: national minorities, ethnic policy, korenizacia policy, totalitarianism, dictatorship of the proletariat.

Стаття надійшла до редколегії 30.06.2014

УДК: 327(410+567)

ПРОНЬ Т. М.

ІРАК У БЛИЗЬКОСХІДНІЙ ПОЛІТИЦІ ТА ДИПЛОМАТІЇ ВЕЛИКОЇ БРИТАНІЇ. РЕТРОСПЕКТИВНИЙ АНАЛІЗ 1921–1956 РОКІВ

Авторка, посилаючись на матеріали переважно англійської та російської спеціальної літератури, наводить історичний ретроспективний аналіз близькосхідної зовнішньої політики та дипломатії Великої Британії на прикладі Іраку в 1920–1950-х роках.

Ключові слова: нафта, дипломатія, Англія, Ірак, меморандуми, колонії, пакт.

Постановка проблеми. Серед «класичних» країн Близького Сходу (Сирія, Ірак, Ізраїль, Палестина, Йорданія, Ліван, Єгипет) Іракська Республіка (Аль Джумхурія аль-Іракія) завжди займала особливе місце у зовнішній політиці та дипломатії Великої Британії. Ні для кого не буде секретом, що починаючи з XVII століття Ірак стає зоною інтересів і зацікавленості англійських колонізаторів, які зміцнювалися і могли у районі Перської затоки. У XVIII ст. в Іраці розпочинають діяти постійні представники і резиденти англійської Ост-Індської компанії, при чому «економічна діяльність агентів компанії з часом все більше набувала ... політичний характер» [1, с. 169].

«Родзинка» такої особливої зацікавленості Англії Іраком відома – це нафта і газ. Ще на початку 1990-х рр. запаси іракської нафти

становили 9,3 млрд. тон, газу – 1 трлн. 322 млрд. м³ [2, с. 40]. Існує ще один фактор, який виводить Ірак у коло впливових акторів Близького Сходу, – зіткання інтересів, крім Великої Британії, двох могутніх світових фінансово-економічно-військових монстрів – Сполучених Штатів Америки (у 2006 р. з 13 млрд. іракського експорту 60 % нафти і нафтопродуктів приходилося на США) [3, с. 128] та Росії (у березні 2004 р. представниками «Лукойла» і Міністерством нафти Іраку було підписано декілька меморандумів про перспективи співробітництва) [4, с. 93].

В цьому полягають актуальність й новизна обраної проблеми.

Хронологічні межі датуються серпнем 1921 р., коли Ірак отримав незалежність (хоча до 1932 р. мандат на управління державою мала Велика Британія), й до Суецької

кризи 1956 року, яка знаменувала «закінчення періоду домінування Великої Британії та Франції на Близькому Сході, претворення близькосхідного регіону в об'єкт непрямого протистояння між США та СРСР» [5, с. 1–2].

Аналіз досліджень і публікацій. Роль Ірака в системі міжнародних відносин у басейні Перської затоки була предметом дослідження таких науковців як К. Гофман, Г. Л. Бондаревський, М. С. Бур'ян, Г. М. Валіахмедова, Є. В. Соколов, О. А. Фурсенко, В. Г. Цогоєв, А. М. Ментешашвілі, Д. В. Ласкавий та інших. Фундаментальні праці перерахованих вчених цікаві, аргументовані, із залученням величезної кількості документальних джерел і літератури. Але, в інтерпретації англійської зовнішньої політики і дипломатії на Близькому Сході в означений хронологічний період, історія Іраку постає вперше.

Виклад основного матеріалу. Саме нафтовий чинник суттєво вплинув на подальший розвиток і спрямування зовнішньої політики та дипломатії Англії на Близькому Сході новітнього часу. 31 липня 1918 р. секретареві кабінету міністрів Морісу Хенкі було подано два меморандума «Про ситуацію з нафтою у Британській імперії». Атори – віце-президент Англійсько-перської нафтової компанії, спеціальний експерт адміралтейства з питань «нафтової політики» адмірал Едмонд Слейд (перший документ) та перший морський лорд Роберт Уімісс й перший лорд адміралтейства Едвард Гіддіс (другий меморандум). Назва меморандумів красномовно свідчить про їх суттєвість. У своєму листі до міністра закордонних справ (Форін оффіс. – *Т. П.*) Артура Бальфура Хенкі підкреслював, що «її (нафти – *Т. П.*) єдиним потенційним джерелом, який Великобританія може взяти під свій контроль, є Персія і Месопотамія» [6, с. 289]. Наприкінці у листі йшлося про відновлення військових операцій в Месопотамії (зауважимо, що I Світова війна ще тривала).

Того ж 31 липня 1918 р. міністр у справах колоній Уолтер Лонг підготував і направив на розгляд уряду меморандум «Нафта», в якому, віднісши Персію й Месопотамію до «інших країн», запропонував в якості постачальників нафти Індію, Китай, Єгипет. Скоріше за все, «колоніальний міністр», насампе-

ред, хотів довести власну компетентність до рученої справи; по-друге, ймовірно, передбачав майбутнє «нафтове близькосхідне» суперництво між Великою Британією і США.

Але цю зовнішньополітичну битву зі Сполученими Штатами Америки англійці виграли: після Паризької мирної конференції 18 січня 1919 – 21 січня 1920 р. у травні 1920 року Великобританія отримала «мандати» Ліги Націй на Ірак, Палестину, Трансїорданію, Танганьїку, частини Того й Камеруна, о. Науру. Тільки від володінь Османської імперії Англії додалася територія у 500 тисяч км² з населенням біля 4 млн. людей [7, с. 28].

Зразу ж після Паризького форуму з 19 до 26 квітня 1920 р. у Сан-Ремо (Італія) відбулася конференція Верховної ради Антанти між країнами-переможницями у Першій світовій війні з низки питань, які не були вирішені в Парижі. Керівник нафтового департаменту Великобританії, міністр Фредерік Келлоуей підготував і представив учасникам конференції (суто конфіденційний – *Т. П.*) меморандум «Нафтові родовища Месопотамії», положення якого фактично зводилися до узгодженої «нафтової дипломатії» Англії та Франції. Зауважимо, що опосередковано цей меморандум торкався значно більшої кількості держав, принаймні, – Німеччини (до групи «Роял-датч – Шелл» входив Німецький банк), Туреччини (Турецька нафтова компанія), Персії (Англійсько-перська нафтова компанія). 24 квітня 1920 р. директор департаменту політики та комерції Міністерства зовнішніх справ Франції Філіп Бертелло та директор Його Величності нафтового департаменту, професор Джон Кедмен підписали меморандум; уже 25 квітня він був засвідчений прем'єр-міністрами Девідом Ллойд Джорджем і Олександром Мільєраном. Цікаво, що цей документ, який складався з 18 статей та стосувався найважливіших принципів англійсько-французького співробітництва у нафтовій сфері, зазначав його причетність до таких країн і територій як Румунія, Мала Азія, «райони пізньої Російської імперії, Галичини, французьких колоній і протекторатів та колоній британської корони» [8, с. 89]. Фактично, англійсько-французький меморандум 25 квітня 1920 р. був результатом своєрідного

взаємного компромісу щодо держав Близького та Середнього Сходу.

Після «квітневого» меморандуму Ірак, як мінімум, ще тричі упродовж 1920 р. ставав предметом обговорення: 1 травня ц.р. військовий міністр Уїнстон Черчилль представив урядові документ «Витрати на Месопотамію»; 1 червня свої пропозиції щодо керування територіями Середнього Сходу надав у меморандумі «Месопоталія і Середній Схід: питання майбутнього контролю» міністр у справах Індії Едвін Монтегю; 8 червня 1920 р. власний меморандум «Майбутнє управління Середнім Сходом» підготував голова Форін офісу міністр закордонних справ, віцекороль Індії Джон Керзон. Всі документи, на переконання авторки статті, зводилися до посилення військово-політичного контролю Великобританії над Іраком. Як відомо, у січні 1921 р. прем'єр-міністр Ллойд Джордж переводить У. Черчилля з військового міністерства до міністерства колоній, зберігши за ним керівництво військовою авіацією. Свою увагу «новий» міністр переносить на Близький Схід [9, р. 234]: тільки в Іраці було розміщено 40000 англійських солдат, що коштувало платникам податків 30 млн. ф. ст. щорічно [10, с. 210]. Після наради Черчилля з військовими і колоніальними представниками Англії в Каїрі 1921 р. еміра Фейсала було проголошено іракським королем.

В цілому, 1920-ті роки виявилися надзвичайно плідними в англійсько-іракських відносинах. 10 жовтня 1922 р. у Багдаді було укладено Договір між Іраком і Великобританією, згідно якого остання зобов'язувалося надавати «поради» та «здійснювати допомогу». 25 березня 1924 р. були підписані окремі угоди з військових, судових, фінансових питань.

13 січня 1926 р. у Багдаді Договір 1922 р. було продовжено до 16 грудня 1950 р. з обов'язковою умовою, що Ірак не вступають до Ліги Націй. 14 грудня 1927 р. у Лондоні було укладено договір про дружбу і союз: Англія зобов'язувалася визнати Ірак незалежною суверенною державою та сприяти його приєднанню до Ліги Націй [11, с. 62].

Авторка навмисно не торкалася проблеми «мосульського конфлікту» (спір між Великобританією і Туреччиною 1918–1926 рр. про

територіальну приналежність багатого нафтою Мосула, який разом з районами Кіркук, Ербіль, Сулейманія, входив до складу Мосульського вілайету Османської імперії), бо вважає її темою спеціального окремого дослідження.

Не менш бурхливими в англійсько-іракських зносинах були 1930–1940-і роки. Зрозуміло, що в умовах фашизації, за допомогою Німеччини та Італії, Європи та Далекого Сходу (військова активність напочатку 1930-х рр. японських мілітаристів) й підштовхуванням світу до розв'язування війни, Близький Схід, начебто, зайняв «другорядне» місце у зовнішній політиці та дипломатії Великобританії, але це було не так. Секретна дипломатія Англії продовжувала діяти [12]. Візьмемо, наприклад, іраксько-іранський договір 4 липня 1937 р. (Тегеран): питання проходження кордону по лівому (іранському) березі річки Шатт-ель-Араб, що стало однією з причин ірансько-іракської війни 1980–1987 років [13, с. 223–225]; свободи судохідства; позиції третьої сторони... Договір сприяв підписанню 8 липня 1937 р. представниками Афганістану, Ірану, Іраку, Туреччини Саадабадського пакту (Близькосхідна Антанта, Саадабадський палац у Тегерані), що вступив у силу 25 червня 1938 р. [14, с. 5]. До укладання Пакту ці країни «підштовхнула» Великобританія, яка розраховувала використовувати його для зміцнення своїх позицій на Близькому і Середньому Сході.

Не залишився близькосхідний регіон поза увагою гітлерівської Німеччини та фашистської Італії. Саме з середини 1930-х років в арабських країнах, Туреччині, Ірані, Палестині починають діяти так звані «п'яті колонії»; створюються фашистські організації (у Туреччині – «Боз курт» («Сирій вовк»; в Єгипті – «Молодий Єгипет», «Зелені сорочки» і т.д.). Італія, загарбавши Лівію та Ефіопію, пропонувала й прагнула встановити свій контроль над Єгиптом, Суданом, Британським Сомалі, Аденом, Йеменом, Іраком, Саудівською Аравією. В цей же час Близький Схід (насамперед, Іран, Ірак, Саудівська Аравія) продовжував забезпечувати англійську армію нафтою. У 1940 році її видобування склало 12 млн. тон [15, с. 213].

Й хоча передвоєнна зовнішньополітична діяльність прем'єра Невіля Чемберлена щодо подальшої мирної долі світу була зрадницькою і помилковою [16, с. 510–513], маючи на увазі, насамперед, Мюнхенську угоду вересня 1938 р.; Близький Схід замишався «нафтовою родзинкою» англійської дипломатії до Суецької кризи 1956 року. У 1950-ті роки в історії англійсько-іракських відносин сталося доволі багато подій: 3 жовтня 1952 р. біля островів Монте-Белло вперше було здійснено вибух англійської атомної бомби (статус Англії як ядерної держави значно піднявся); 24 лютого 1955 р. було підписано Багдадський пакт – СЕНТО (Туреччина, Ірак, Великобританія, Пакистан, Іран); офіційні переговори у липні 1956 р. між прим'єром Антоні Іденом і королем Іраку Фейсалом й прем'єр-міністром Нурі Саїдом, але все це не змогло спасти Велику Британію від катастрофічної близькосхідної військово-політичної поразки, яка коштувала їй 100–328 млн.ф.ст. [17, с. 401].

Висновки. У Великобританії все частіше поверталися до думки і замислювалися про ціну, яку доводилося платити за розбудову омріяної ще лордом Джоном Керзоном так званої Середньосхідної імперії, «егіптізацію Персії», «індіанізацію Месопотамії/ Іраку». *Discrepant facta cum dictis...*

Список використаних джерел

1. Васильев Л. С. История Востока. В 2 т. — Т. 2. — М.: Высшая школа, 1994. — 495 с.
2. Пронь С. В. Новейшая история стран Азии и Африки 1917–1994 годы. Курс лекций. — Николаев: Жовтнева типографія, 1995. — 257 с.

ПРОНЬ Т. М.

ИРАК В БЛИЖНЕВОСТОЧНОЙ ПОЛИТИКЕ И ДИПЛОМАТИИ ВЕЛИКОБРИТАНИИ. РЕТРОСПЕКТИВНЫЙ АНАЛИЗ 1921–1956-х гг.

Автор, обращаясь к материалам преимущественно английской и российской специальной литературы, проводит исторический ретроспективный анализ ближневосточной внешней политики и дипломатии Великой Британии на примере Ирака в 1920–1950-х годах.

Ключевые слова: нефть, дипломатия, Англия, Ирак, меморандумы, колонии, пакт.

PRON' T.

IRAQ IN THE MIDDLE EAST GREAT BRITAIN FOREIGN POLICY AND DIPLOMACY. RETROSPECTIVE ANALYSIS 1921–1956 YEARS

The author, referring to the materials of predominantly English and Russian special literature, made historical retrospective analysis of Middle East foreign policy and diplomacy of Great Britain on the example of Iraq in 1920–1950-ies.

Key words: petroleum, diplomacy, England, Iraq, memorandums, colonies, pact.

3. Новый универсальный справочник стран и народов мира / Сост. Стадник А. Г. — Ростов н/Д: Феникс, 2006. — 380 с.
4. Лузянин С. Г. Восточная политика Владимира Путина. Возвращение России на «Большой Восток» (2004–2008 гг.) / С. Г. Лузянин. — М.: АСТ: Восток — Запад, 2007. — 447 с.
5. Бузань В. Ю. Арабсько-ізраїльський конфлікт у контексті суперництва між США та СРСР (1956–1991 рр). — Автореферат дисертації. — Спец. 07.00.02 — всесвітня історія. — Київ, 2013. — 16 с.
6. Rothwell V. Mesopotamia in British war aims, 1914–1918 / V. Rothwell // The Historical Journal. — 1970. — Vol. XIII. — №2. — P. 273–294.
7. Трухановский В. Г. Новейшая история Англии М.: Изд-во соц.-эконом. лит.-ры, 1958. — 592 с.
8. The Anglo-French Petroleum Agreement and Mesopotamia. Memo by the Minister in charge of the Petroleum Department [Електронний ресурс] // the National Archives of United Kingdom. CAB 24/108, CP1524, File 29/D/16/- 21/06/20/ - P. 85 — 89b/ - Режим доступу до архів. спр.: <http://filestore.nationalarchives.gov.uk/pdfs/large/cab-24-108.pdf>
9. Cowles W. Winston Churchill. The Era and the Man. — London: Oxford University Press, 1953. — 318 p.
10. Трухановский В. Г. Уинстон Черчилль. Политическая биография / В. Г. Трухановский. — М.: «Мысль», 1968. — 479 с.
11. Дипломатический словарь в 3-х томах — Том. I. — М.: Изд-во «Наука», 1985. — 424 с.
12. Черняк Е. Б. Секретная дипломатия Великобритании. Из истории тайной войны. — М.: «Международные отношения», 1975. — 376 с.
13. Капица М. С., Исаев М. П. Мирный выбор Азии. — М.: Политиздат, 1988. — 351 с.
14. Дипломатический словарь. — Т. 3. — М.: Изд-во «Наука», 1986. — 752 с.
15. Розалиев Ю. Н. Новая и новейшая история стран Азии и Африки. — М.: Высшая школа, 1987. — 351 с.
16. Кертман Л. Е. Джозеф Чемберлен и сыновья / Л. Е. Кертман. — М.: «Мысль», 1990. — 541 с.
17. Трухановский В. Г. Антони Иден. Страницы английской дипломатии, 30–50-е годы / В. Г. Трухановский. — М.: «Международные отношения», 1976. — 424 с.

Стаття надійшла до редколегії 4.07.2014